

Д.А. ШИГАЛЬ

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

УДК (094.5)“1864”(477.54)

СТАТУТ ПРО ПОКАРАННЯ, ЩО НАКЛАДАЮТЬСЯ МИРОВИМИ СУДДЯМИ (1864 РОКУ), ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ МИРОВИМИ СУДАМИ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

З використанням архівних матеріалів розглядається структура загальної й особливої частин Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями (1864 року), особливості його застосування мировими судами Харківської губернії.

У 1864 р. в Російській імперії в процесі глибоких соціально-політичних перетворень, що охопили усі важливі сфери суспільного життя, було проведено судову реформу, за якою до судової системи Росії було введено цілу низку демократичних інститутів, принципів і засад судоустрою та судочинства. Безпосереднім втіленням положень судової реформи стали Судові статuti, які були затверджені Олександром II 20 листопада 1864 р. Одним із важливих нововведень був мировий суд, визначальною метою якого в сфері судочинства ставав розгляд малозначних цивільних та кримінальних справ, що виникали серед місцевого населення. Ця особливість в діяльності мирових судів спричинила необхідність чітко розмежувати компетенцію між ними та окружними судами, які також входили до загальної судової системи. В результаті плідної праці в цьому напрямку укладачами Судових статутів було розроблено і прийнято спеціальний “Статут про покарання, що накладаються мировими судьями” [1].

Підкреслюючи актуальність даної статті, слід відзначити, що в сучасних умовах розвитку суспільних відносин в Україні нагальною потребою є створення саме такої судової системи, яка б цілком відповідала динаміці демократичних перетворень в усіх сферах громадського та державного життя. Важливою віхою на цьому шляху стало би введення до системи українського судоустрою інституту, подібного до мирового суду, який зміг би на належному рівні вирішувати малозначні цивільні й кримінальні справи та сприяти розвантаженню існуючих в Україні судових органів. А це неможливо без ретельного та всебічного вивчення досвіду діяльності мирового суду в українських губерніях Російської імперії в XIX ст., дослідження законодавчого підґрунтя його функціонування. Проведення дослідження по цій проблемі необхідно й тому, що питання, пов’язані з організацією та діяльністю мирових судів на території України, в літературі розглянуті не в повному обсязі і ще потребують свого подальшого вивчення. Все це зумовлює мету даної роботи – провести аналіз Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями, і показати його застосування в мирових судах Харківської губернії.

Питання щодо організації та функціонування інституту мирової юстиції, зокрема, специфіка й особливості застосування Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями, досліджувались як в дореволюційній, так і в радянській літературі. Серед дореволюційних вчених-правознавців з цього приводу слід зазначити К.Д. Андиферова [2], В.П. Безобразова [3], Г.О. Джаншиєва [4], В.Я. Фукса [5] та ін. Радянська історіографія представлена в основному такими істориками права, як Б.В. Віленський [6], Т.У. Воробейкова [7], А.Б. Дубровіна [7], М.Г. Коротких [8], П.Ф. Щербина [9] О.Н. Ярмиш [10] тощо. На сучасному етапі розвитку науки історії держави та права також приділяється певна увага зазначеним вище питанням. Такі вчені, як І.І. Поляков [11], О.К. Смикалін [12], І.Г. Шаркова [13] окрім висвітлення загальних питань судової реформи розглядають й проблематику мирового суду, що був створений у 1864 р. в Російській імперії. Однак проблема законодавчого забезпечення інституту мирових суддів, створеного за судовою реформою 1864 р., потребує свого подальшого дослідження.

Статут про покарання, що накладаються мировими судьями (далі – Статут), складався з *загальної* та *особливої* частин. Поділ Статуту на дві частини був зумовлений необхідністю “усунення всілякого приводу до сваволі одноособового складу суду”, а також потребою виділити з метою зручності загальну частину для тих мирових суддів, хто “не отримав ґрунтовної юридичної освіти” [1, с.1].

В *загальній частині* йшлося про ієрархію застосовуваних мировими судьями покарань, про осудність, про обставини, що збільшують або зменшують ступінь вини, або взагалі звільняють від покарання, про застосування покарань щодо неповнолітніх тощо. Так, у відповідності зі ст.1 за проступки, зазначені у Статуті, мирові судді застосовували такі покарання, як: догани, зауваження, грошові стягнення не вище трьохсот рублів, арешт не вище трьох місяців тощо [1, ст.1]. Про те, що мирові судді дійсно накладали такі покарання, свідчать численні архівні дані. Наприклад, в справі про смерть малолітніх дітей, мировий суддя 1-ої дільниці Вовчанського повіту

застосував щодо матері дітей догану "за залишення дітей без нагляду під час відлучення" [14, ф.594, оп.1, с.41, л.11].

Як свідчить аналіз судових справ, розглянутих мировими судами, нерідко застосовувалось і таке покарання, передбачене ст.1 Статуту, як ув'язнення у тюрмі на строк не вище одного року. Так, мировий суддя 2-ої дільниці Вовчанського повіту, розглянувши справу про крадіжку ситцю, застосував щодо безпосередніх виконавців злочину тюрмне ув'язнення строком на один рік, щодо інших двох співучасників – тюрмне ув'язнення на три місяці [14, ф.592, оп.1, с.37, л.41].

Іноколи виникали труднощі при застосуванні такого покарання, як грошові стягнення, оскільки згідно зі ст.7 Статуту присуджені до їх сплати у випадку своєї неспроможності підлягали: "1) замість грошового стягнення не вище п'ятнадцяти рублів – арешту не вище трьох днів; 2) замість грошового стягнення вище п'ятнадцяти і до трьохсот рублів – арешту не вище трьох місяців" [1, ст.7]. Таке положення Статуту майже відразу викликало серед мирових суддів багато непорозумінь, оскільки для більшої частини селян 15 рублів штрафу насправді прирівнювались до півтора місяці арешту, – от чому багато селян вважали за краще присидіти три дні під арештом замість сплати 15 рублів сріблом [3, с.470, 471].

Статут виходив з того, що проступки не ставились у провину взагалі, якщо вони були здійснені: "1) випадково, не тільки без наміру, але й без усякої необережності або недбалості; 2) в малолітстві до десяти років; 3) в безумстві, божевільні та випадках хвороби, що призводять в шаленство або в повне безпам'ятство; 4) по примусу від нездоланної сили, і 5) по необхідній обороні" [1, ст.10].

Докладно перелічувались в Статуті обставини, що зменшували вину підсудного, серед яких були слабоумство та крайнє нещасття, сильне роздратування, що виникло не з вини самого підсудного, крайність та відсутність будь-яких засобів до харчування та роботи, бездоганна в минулому поведінка, визнання та щире розкаяння тощо [1, ст.13]. Наприклад, в справі про звинувачення "у буйстві та порушенні громадської тиші", мировий суддя визнав сильне роздратування обставиною, яка зменшувала вину підсудного, що й передбачалось п.2 ст.13 Статуту [14, ф.592, оп.1, с.137, л.29].

Згідно зі ст.14 Статуту обставинами, що збільшували вину підсудного, переважно визнавалися: обдуманість у діях, "відомий ступінь" освіченості та більш або менш високе положення у суспільстві, повторення того ж, або здійснення однорідного проступку до закінчення року "після присудження до покарання", упорне заперечування та в особливості порушення підозри проти невинуватого [1, ст.14]. Сукупність проступків також вважалася обставиною, що збільшувала вину, і у випадку наявності сукупності проступків щодо винуватого у їх вчиненні застосовувалося те покарання, "яке мировий суддя визнає більш строгим" [1, ст.16]. Так, в справі "про погрози на словах позбавити життя" мировий суддя встановив, що обвинувачений у вчиненні злочину А.І. Ростовцев здійснив сукупність проступків, що згідно зі ст.16 Статуту слід вважати обставиною, що збільшує вину, а тому і покарання щодо винного повинно бути застосоване

більш суворе. В результаті судового розгляду справи А.І. Ростовцева було засуджено до арешту при поліції строком на три місяці [14, ф.592, оп.1, с.144, л.14].

Досить суперечливою була ст.21 Статуту, згідно з якою винні у вчиненні злочину звільнялись від покарання, якщо "крадіжка, шахрайство та привласнення чужого майна протягом двох років, лісоушкодження протягом року, а інші проступки протягом шести місяців, від часу їх здійснення, не стали відомими мировому судді або поліції, або коли протягом тих же строків не було ніякого по ним провадження" [1, ст.21]. Суперечливістю цієї статті проявлялася в тому, що мировий суддя мав право припинити справу, коли строки по ній було пропущено або з вини його самого, або ж з вини поліції; так чи інакше, а в обох випадках страждали не тільки інтереси потерпілого, а й правосуддя в цілому, у корені підірвалася довіра місцевого населення до мирового суду. Наприклад, в справі про нанесення побоїв мировий суддя 1-ої дільниці Вовчанського повіту постановив справу припинити, оскільки по ній поліцією не було зроблено провадження з 13 серпня 1866 р. і аж до 27 січня 1868 р. [14, ф.594, оп.1, с.3, л.13]. В іншій справі про побиття Вовчанського міщанина мировий суддя також припинив справу на підставі ст.21 Статуту за відсутністю провадження по справі з 25 липня 1867 р. до 28 лютого 1868 р. [14, ф.594, оп.1, с.9, л.3]. Очевидно, що в обох випадках чиновниками було грубо порушено право потерпілих на захист від вчиненого злочину.

Покарання, визначене у вироку, скасовувалося у випадках смерті засудженого або внаслідок примирення з потерпілим [1, ст.22]. З цього приводу слід зазначити, що ст.ст.18-20 Статуту визначали ті випадки, коли проступки, зокрема проступки проти честі та прав приватних осіб, крадіжки, шахрайство та привласнення чужого майна між подружжям, батьками та дітьми тощо, не тягли за собою покарання внаслідок примирення обвинуваченого і потерпілого [1, ст.ст.18-20].

Особлива частина Статуту була присвячена визначенню проступків та застосовуваних за їх вчинення покарань і поділялася на глави та відділення. Так, глава II визначала проступки проти честі та прав приватних осіб, крадіжки, шахрайство та привласнення чужого майна між подружжям, батьками та дітьми тощо, не тягли за собою покарання внаслідок примирення обвинуваченого і потерпілого [1, ст.ст.18-20].

Особлива частина Статуту була присвячена визначенню проступків та застосовуваних за їх вчинення покарань і поділялася на глави та відділення. Так, глава II визначала проступки проти честі та прав приватних осіб, крадіжки, шахрайство та привласнення чужого майна між подружжям, батьками та дітьми тощо, не тягли за собою покарання внаслідок примирення обвинуваченого і потерпілого [1, ст.ст.18-20].

В главі IV йшлося про проступки проти громадського благоустрою, в главі V – про порушення статуту про паспорти, в главі VI – про порушення статутів будівельного та шляхів сполучення, в главі VII – про порушення пожежного статуту, в главі VIII – про порушення поштового та телеграфного статутів. Глава IX стосувалася проступків проти народного здоров'я, глава X – проступків проти особистої безпеки.

Велике розповсюдження в Харківській губернії мали проступки, передбачені главою XI Статуту, в якій йшлося

про образи честності, погрози та насилля. Так, в справі про А.І. Ростовцева, який у нетверезому стані наніс потерпілій "образу на словах", погрожував позбавити її життя, розігнав найнятих потерпілою робітників, повідбивав глину зі стіни її будинку, а потім схопивши стільця, намагався спричинити їй тілесні uszkodження, мировий суддя кваліфікував дії обвинуваченого за ст.ст.131, 135, 140, 142 глави XI Статуту та призначив покарання – арешт при поліції строком на три місяці [14, ф.592, оп.1, с.144, л.14]. В іншій справі у відповідності зі ст.142 Статуту сільського писаря було визнано винним у вчиненні самоуправства шляхом відібрання на три дні купецького білету і згідно з санкцією ст.142 призначено покарання у вигляді арешту строком на 2 тижні [14, ф.592, оп.1, с.41, л.7].

Глава XII визначала проступки проти сімейних прав.

Не менше розповсюдження у Харківській губернії мали і справи, пов'язані з главою XIII Статуту, яка передбачала проступки проти чужої власності і містила чотири відділення: 1) про самовільне користування чужим майном та uszkodження його; 2) про викрадення та пошкодження чужого лісу; 3) про крадіжку; 4) про шахрайство, обману та привласнення чужого майна. Так, в справі "про самовільну порубку лісу" мировий суддя кваліфікував дії винних селян за ст.155 глави XIII Статуту, призначивши їм покарання у вигляді грошових стягнень на різну суму [14, ф.594, оп.1, с.72, л.10]. В іншій справі про викрадення ситцю дії винних мировим суддею було кваліфіковано за ст.169 3-го відділення глави XIII Статуту як "крадіжку предмету ціною не вище *трьохсот* рублів" [1, ст.169]. Окрім цього було встановлено, що крадіжку було вчинено з кваліфікуючими ознаками, що передбачала ст.170 Статуту, а саме: за змовою декількох осіб (п.5 ст.170), у прилюдному місці (п.6 ст.170), особами, які вже були засуджені за крадіжку (п.8 ст.170). В результаті судового розгляду щодо винних було застосовано покарання у вигляді тюремного ув'язнення на різні строки [14, ф.592, оп.1, с.37, л.41].

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що Статут про покарання, що накладаються мировими судьями, мав велике значення у процесі становлення такого важливого демократичного інституту судоустрою як мировий суд, оскільки відтепер у мирового судді був нормативний акт, який досить чітко визначав сферу його компетенції з кримінальних справ, а також встановлював межі підсудності окружних судів та мирових судових установлень. Все це сприяло незалежності мирових судів у загальній судовій системі Російської імперії та більшій їх самостійності у провадженні кримінальних справ, а у кінцевому

підсумку вело до вироблення нової судової практики – мирових судових установ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями // Судеб. уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны: 20 нояб. 1864 г. –СПб.: Изд-во Гос. канц., 1867. –Ч.4. –IV. –201 с.
2. Анциферов К.Д. Сборник статей и заметок по уголовному праву и судопроизводству. –СПб.: Гос. тип., 1898. –587 с.
3. Безобразов В.П. Государство и общество. Управление, самоуправление и судебная власть: Сб. ст. –СПб.: Тип. В. Безобразова и Комп., 1882. –737 с.
4. Джаншиев Г.А. Основы судебной реформы (к 25-летию нового суда). –М.: Тип. М.П. Щепкина, 1891. –364+25 с.
5. Фукс В.Я. Суд и полиция: В 2-х ч. –М.: Универ. тип., 1889. –282+232 с.
6. Виленский Б.В. Судебная реформа и контрреформа в России. –Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1969. –400 с.
7. Воробейкова Т.У., Дубровина А.Б. Преобразование административно-полицейского аппарата, суда и тюремной системы России во второй половине XIX века. –К.: Тип. МВД УССР, 1973. –68 с.
8. Коротких М.Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России. –Воронеж: Воронеж. ун-т, 1989. –184 с.
9. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. –Львов: Вища школа, 1974. –192 с.
10. Ярьмыш А.Н. Судебные органы царской России в период империализма (1900-1917 гг.): Учеб. пособие. –К.: УМК ВО, 1990. –92 с.
11. Поляков И.И. Становление и деятельность мировой юстиции в Таврической губернии (60-80-е годы XIX в.) // Проблемы законности: Республ. міжвід. наук. зб. -2000. –Вип.44. –С.16-24.
12. Смыкалин А.К. Судебная реформа 1864 года // Рос. юстиция. –2001. –№ 5. –С.39-42.
13. Шаркова И.Г. Мировой судья в дореволюционной России // Государство и право. –1998. –№ 9. –С.79-85.
14. Державний архів Харківської області.

Надійшла до редколегії 16.01.2004

ШИГАЛЬ Д.А. УСТАВ О НАКАЗАНИЯХ, КОТОРЫЕ НАКЛАДЫВАЮТСЯ МИРОВЫМИ СУДЬЯМИ (1864 ГОДА), И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ МИРОВЫМИ СУДАМИ ХАРЬКОВСКОЙ ГУБЕРНИИ
С использованием архивных материалов рассматривается структура общей и особой частей Устава о наказаниях, которые накладываются мировыми судьями (1864 года), особенности его применения мировыми судьями Харьковской губернии.

SHIGAL' D.A. THE CHARTER ABOUT PUNISHMENTS WHICH ARE IMPOSED BY PEACE JUDGES (1864), AND ITS APPLICATION BY PEACE COURTS OF THE KHARKOV PROVINCE
With use of archival materials the structure general and by the person of parts of the Charter about punishments which are imposed by peace judges (1864). features of its application by peace courts of the Kharkov province is considered.